

Духовные традиции и современные реалии Болгарского демократического государства

Автор доказывает, что правящие круги Республики Болгария, ее элита стремятся к проведению политики, направленной на утверждение между верующими разных конфессий консенсуса, мирного разрешения проблемных ситуаций. Альфой и омегой отношений государства и религии, исходя из основ права, должно быть равенство конфессий, настроенность на сотрудничество. Поэтому православной религии в Болгарии, которая сложилось исторически, традиционно принадлежит особая роль в этом. Стремление к построению в Болгарии правового демократического государства и утверждение в ней гражданского общества, ориентируют правительство и население на проведение взвешенной государственной политики в отношении Церкви, которая бы обеспечивала соблюдение конституционных норм и действующего законодательства обоих участников диалога на должном уровне в интересах болгарского общества.

Ключевые слова: Республика Болгария, Болгарская православная церковь, христианство, государство, болгарская культура, традиции, обычаи, верования.

Надійшла до редакції 3.02.2014 р.

УДК 316

© Леонід Виговський
(Хмельницький)

ЦЕРКВА ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано роль і місце християнських церков в процесі формування громадянського суспільства в Україні. Показана їх роль в процесі поглиблення демократизації українського суспільства.

Ключові слова: демократизація, громадянське суспільство, церква, християнські церкви.

Постановка проблеми. Останні події на Євромайдані зі всією очевидністю показали надзвичайно високий рівень соціальної напруги в українському суспільстві, що знаходить своє адекватне відображення в гострому протистоянні різних за світоглядно-ідеологічним змістом партійно-політичних рухів. Головною причиною такого стану стала відсутність в Україні дієвого контролю з боку громадян за діяльністю всіх гілок влади. Це свідчить про те, що в державі до цього часу немає розвинених структур громадянського суспільства. Саме це і зумовило відчуження органів влади від насущних проблем пересічних українців, оскільки вони стали працювати по суті лише на себе. Тому в такій ситуації різко актуалізується проблема утвердження та подальшого розвитку інституцій громадянського суспільства, які за своєю суттю і покликані здійснювати громадянський контроль за діяльністю всіх гілок влади.

Одним із суттєвих факторів вказаного процесу (і це зі всією очевидністю показали події на українських Майданах) виступає така специфічна соціальна інституція як Церква. Вона може, як свідчить історія людства, серйозно гальмувати розвиток такого суспільства або ж, навпаки, суттєво його прискорювати.

Рівень дослідження. Варто зазначити, що вплив Церкви на процес формування та розвиток громадянських інституцій в суспільстві, діяльність релігійних організацій в процесі утвердження ідеології громадянського суспільства завжди цікавила філософів та релігієзнавців. Так, ця проблема в тому чи іншому контексті розглядалася такими дослідниками як Т.Гоббс, Р.Белла, Е.Дюркгейм, Г.Зіммель та інші. Їх основоположні ідеї отримали розвиток в працях

російських релігієзнавців В.Гараджі, Ю.Левади, О.Сухова, І.Яблокова. Значний доробок в цьому плані мають українські дослідники А.Арістова, М.Бабій, В.Бондаренко, В.Єленський, А.Колодний, І.Луцький, М.Рибачук, Л.Филипович та інші.

Водночас, роль релігійного комплексу та його інституалізованих форм у процесі розробки теорії громадянського суспільства, її практичної реалізації досліджена ще не достатньо. Тим більше, що сама Церква історично еволюціонувала від повного несприйняття у свій час ідей громадянського суспільства як секулярного явища до визнання його як цінності сучасної цивілізації. Більше того, нині вона сама є складовим елементом такого суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дана наукова розвідка має за мету розглянути роль релігійного чинника у становленні та розвитку громадянського суспільства в Україні, місце в ньому Церкви як його невід'ємного структурного елементу.

Щодо питання сутності громадянського суспільства, причин та необхідних умов його формування, то вони стали темою дослідження суспільствознавців ще у кінці 18 століття. Щоправда, тоді громадянське суспільство в основному розглядалось як не релігійна форма контролю за діяльністю структур секуляризованої держави. Ця нова форма суспільного контролю за діяльністю держави, започаткована і розвинута на основі активності громадян та їхньої самоорганізації, отримала назву громадянського суспільства.

Зрозуміло, що в умовах радянської держави ідея громадянського суспільства свого розвитку не отримала ні в теорії, ні в практиці, оскільки розглядалася в якості структурного елементу лише буржуазного суспільства. В умовах тоталітарної радянської держави така ідеологія вступала в пряме протиріччя з її монопольним положенням у “соціалістичному” суспільстві, з проголошенням і жорсткою реалізацією нею принципу пріоритету державних інтересів над особистими. В результаті цього пересічні громадяни просто стали “гвинтиками” державної системи, оскільки доленосні для народу рішення приймалися зверху. В результаті монополії на істину така система об'єктивно збанкрутувала, оскільки існувала у світі ілюзій, що не відповідали реальному стану речей.

Водночас, ми стали свідками успіхів в соціально-економічному розвитку європейських держав. І в першу чергу він пояснювався наявністю у них розвиненого громадянського суспільства. Саме воно поставило всі гілки державної влади під жорсткий і ефективний контроль рядових громадян. За таких умов держава змушена служити народу не на словах, а на ділі. Це значно зменшило ступінь відчуженості її органів від пересічного жителя, оскільки держава у своїй діяльності змушена орієнтуватись на створення сприятливих умов для реалізації матеріальних і духовних потреб власних громадян. Тому саме в результаті діяльності громадянського суспільства витворено сучасну західноєвропейську цивілізацію на засадах пріоритету свободи та прав людини.

Очевидно, що громадянське суспільство є досить складним і багатовимірним соціальним явищем. Свідченням цього є і те, що в сучасних суспільних науках існує цілий ряд визначень такого поняття. Нині категорія “громадянське суспільство” широко використовується в соціальній філософії, політології, соціології, історії тощо. Очевидно, що це породжує певні специфічні відмінності в розумінні його змісту, які зумовлюються наявністю в них різних підходів, шкіл і традицій.

У вузькому розумінні громадянське суспільство можна визначити як незалежну від держави демократичну форму самоорганізації суспільства. В його основі лежить визнання основних прав і свобод людини. Тому таке суспільство є невід'ємною структурною складовою діючою демократичної системи. В практичній діяльності воно виступає у формі постійно функціонуючих організацій громадян, які об'єдналися навколо самостійно вибраних суспільних, політичних, моральних цілей. В такій ситуації держава, незважаючи на свої політичні орієнтації, не може нав'язати громадянам свого підпорядковуючого впливу [9].

Щодо України, то проблема формування і розбудови інституцій громадянського суспільства стала актуальною з набуттям нею державної незалежності і вибору демократичного шляху розвитку. Тому в Конституції України головною цінністю визнається буття людини, а не держави. Така зміна пріоритету пояснюється в першу чергу

тим, що радянсько-партійна тоталітарна форма державного управління в очах більшості людей себе повністю дискредитувала.

Але реалізація такого підходу виявилася справою не простою. Так, нова українська держава, яка практично розбудовувалась на руїнах радянської адміністративної системи, об'єктивно успадкувала її основні негативні риси. До них, в першу чергу, потрібно віднести реалізацію на практиці пріоритету інтересів держави над інтересами людини. Це в свою чергу “законсервувало” отриману у спадок відчуженість влади від народу, що зумовило “махровий” бюрократизм, масове використання владних можливостей для особистого збагачення чиновників, надання їм невинуватих (ні в економічному, ні в етичному планах) соціальних пільг. Іншими словами, нова українська влада продовжувала бути самодостатньою, оскільки у своїй діяльності практично не залежала від власних громадян. За роки незалежності вона, зокрема, не зуміла створити справедливі і прозорі умови перерозподілу державної власності. В результаті невелика група людей з явного потурання влади стала володарем основних засобів виробництва. Ті матеріальні цінності, які створювались цілими поколіннями людей, за дуже короткий період стали власністю окремих осіб, як правило, з кримінальним минулим. Нині в Україні майнове розшарування досягло просто непристойного характеру для громадян цивілізованого світу. До цього варто додати, що середня зарплата в державі практично не перевищує прожиткового мінімуму. Хронічною стала проблема безробіття. Так, навіть за останніми офіційними даними Держстату України станом на 1 січня 2014 року зареєстровано не працюючих громадян понад 487,7 тисяч. Більше того, за оцінкою незалежних експертів рівень безробіття в державі сягнуло 30% [1].

Стан такої соціально-економічної ситуації свідчить про те, що влада практично кинула власних громадян на виживання. І як наслідок, протягом останніх років фіксувалась стійка тенденція втрати довіри громадян до своєї держави, точніше до її владних структур. До прикладу, за даними соціологічних опитувань, які проводилися фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва (з 18 по 27 вересня 2011 року в 24-х областях, АР Крим, в містах Києві та Севастополі) майже 73% українців засвідчили, що вони зовсім не впливають на стан справ в державі. 67,2% опитаних громадян вважають, що вони не можуть впливати на стан справ у місцевості, де вони проживають [2, с. 6-7]. При цьому потрібно мати на увазі те, що ці дослідження були проведені ще до відомих подій на Євромайдані.

Зрозуміло, що цю ситуацію певною мірою усвідомлює і сама влада. Тому вона змушена говорити про реформування роботи державних структур. Але, як переконливо показує історична практика, реформування “згори” не приводить до позитивних результатів, оскільки будь-яка система прагне перш за все зберегти свою суть і цілісність, власну функціональність, оскільки вона працює у власних інтересах. Через те, подолання відчуженості держави від громадян може і повинно вирішити створення громадянського суспільства, яке шляхом встановлення системи реального громадського контролю за діяльністю всіх владних структур змусить їх працювати насамперед на пересічного громадянина України.

Як відомо, в Конституції України закріплені положення, які прямо стосуються проблеми співвідношення громадянського суспільства і держави. В них, зокрема, вказується на те, що громадянське суспільство повинно базуватись на таких основоположних засадах як свобода, рівноправність, самоорганізація і саморегулювання. В обов'язок органів державної влади входить завдання служіння громадянському суспільству шляхом гарантування та створення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості [6, ст. 3].

Варто зауважити, що в країні все ж об'єктивно закладаються підвалини для становлення і подальшого розвитку громадянського суспільства. Причиною цього є реально існуюча багатопартійність, багатокладність економіки, порівняно розвинута публічна сфера. Водночас, з об'єктивних і суб'єктивних причин, структури такого суспільства є не чисельними та досить слабкими. Часто вони не мають необхідного сприяння з боку владних структур. Більше того, нерідко саме від неї і зазнають усіляких утисків. І велику роль в цьому відіграє суб'єктивний чинник. Адже багато чиновників психологічно готові

сприйняти контроль лише вищестоящих органів, але тільки не рядових громадян. До цього необхідно додати і досить високий рівень пасивності самих громадян, які часто воліють не конфліктувати з представниками державних органів.

В таких умовах об'єктивно існує суспільна потреба в тих силах, які могли б реально взятися за вирішення даної суспільно-необхідної проблеми. Однією із них виступає Церква. Це пояснюється тим, що більша частина громадян, незалежно від їх релігійного самовизначення, звертають увагу на важливість соціальної діяльності і місії Церкви, ратують за її активну участь у вирішенні суспільно-значимих проблем. Сьогодні це практично єдиний суспільний інститут, який користується найвищим рівнем довіри з боку громадян. Так, згідно даних спільного соціологічного дослідження Центру “Соціс” та Київського міжнародного інституту соціології (жовтень 2011 року) повністю або скоріше довіряли Церкві 70,1% опитаних, засобам масової інформації 60,8%, армії 40,7%. Цікаво, що найменше наші громадяни довіряють судам (12%), Верховній Раді (13,7%), міліції (17,2%) та уряду (19,5%) [3].

Необхідно зазначити, що християнська Церква в Україні у своїх відносинах вже давно переорієнтувалася з держави на суспільство. Більше того, вона саму себе усвідомлює перш за все як складову громадянського суспільства. Ця тенденція пов'язана із поступовим формуванням в Україні християнського громадянського суспільства. Але, на сьогодні Церква у цьому процесі ще не є лідером. Одна з причин цього полягає в тому, що нині ряд християнських Церков в Україні знаходяться на етапі переосмислення своєї суспільної ролі в соціумі, форм і методів її реалізації. Про це, зокрема, говорить той факт, що в їх керівництві (в першу чергу у православ'ї) по цьому питанню немає єдності. Розмежування в принципі проходить по межі, яка умовно поділяє клір на “консерваторів” та “лібералів”. Перші, побоюючись, що Церква, беручи активну участь у світському житті, втратить свою ідентичність, стоять на позиції збереження конфесійної літургіко-історичної спадщини. “Ліберали”, навпаки, визнають потребу в постійному оновленні форм і методів церковного життя, постійного діалогу з “зовнішнім” світом і ставлять собі завдання про перетворення всієї повноти суспільного життя на засадах християнських цінностей. Звідси і поширення думки про те, що “Церква повинна цілком серйозно прийняти секулярну сферу й довести, що християнське служіння можливе й необхідне і в ній, а не тільки в монастирі чи в парафії” [7, с. 183].

Очевидно, що такий підхід можливий лише на засадах переосмислення сутності самої людини. Тепер вона вже розглядається Церквою як суб'єкт, осереддя та мета суспільства, що вимагає шанувати її разом із її універсальними та невід'ємними “людськими правами”. Через те відбувається переосмислення змісту і форм суспільної діяльності віруючих. Нині в християнстві дискутуються, наприклад, питання щодо можливостей створення віруючими політичних партій, незалежних від держави та адміністрації профспілок, можливості боротьби віруючих за свої громадянські права.

Щодо соціальної місії християнської Церкви, то вона така ж давня як і сама. Вже з часу свого виникнення вона пропагувала положення Євангелія щодо суспільної, політичної, економічної поведінки віруючих, регламентувала їх обов'язки щодо відношення до світської влади. У своїй соціальній діяльності Церква намагалась захищати вбогих, викривала несправедливість у суспільстві, сприяла утвердженню справедливості та милосердю. Практично до 18 століття саме Церква контролювала діяльність держави. І проблема створення громадянського суспільства виникла, як вже зазначалось, у зв'язку із секуляризаційними процесами в суспільстві, оскільки держава виходила з під контролю Церкви.

Реакцією на питання щодо місця і ролі Церкви у сучасному суспільному житті стали соціальні доктрини, соціальні вчення християнських церков. Вони відображають погляди і настанови Церкви не лише щодо особистої поведінки віруючих, але й з приводу обов'язків християнина щодо суспільства в цілому, тобто його соціальної відповідальності. Виходячи з релігійного уявлення про людину та її гідність, соціальна доктрина покликана дати основні методологічні принципи, які орієнтуватимуть віруючих як громадян у їхніх соціально-політичних поглядах.

Сьогодні християнські Церкви вважають своїм обов'язком виступати на захист прав і свобод громадян у випадках, коли владні структури своїми діями зумовлюють погіршення

соціально-економічного положення віруючих та інших громадян, або вдавалися до обмеження задекларованих конституційних прав та свобод особистості. Той факт, що “місія Церкви є духовного порядку, насправді не протиставляє її світові. Надія на вічне спасіння та змагання (діяльне прагнення) до підтримки людей – це різні речі, і варто це пам’ятати, однак вони не роздільні, адже саме на землі, в історії, в конкретних умовах життя кожна людина готує, вирішує і наперед переживає свою вічну долю. Несправедливість, визиск, нецтво, які в межах суспільства нерідко консолідується у справжні “структури гріха”, є великими ворогами людини, бо вони впливають на моральну поведінку людини, позбавляють її гідності особи, перешкоджають їй здійснити своє покликання” [7, с. 153].

Очевидно, що ефективна реалізація позитивного потенціалу Церкви на процес формування та становлення громадянського суспільства можлива при гармонізації її зусиль з зусиллями самого суспільства та держави. У цьому плані варто нагадати, що у світовій практиці історично склалися фактично три базові моделі відносин між державою і Церквою – сепараційна, коопераційна та протекціоністська (патерналістська). Перша передбачає безумовне відокремлення Церкви від держави. У цій ситуації сфери діяльності Церкви та держави жорстко розмежовані. Остання законодавчо забезпечує звужене поле діяльності релігійних організацій та здійснює контроль за їх роботою в сферах суспільного життя. Друга модель передбачає співпрацю Церкви та держави, участь релігійних організацій в реалізації соціальних, культурних, освітніх та інших програмах, що фінансуються державою. Це створює досить широке поле для діяльності Церкви. І остання – третя модель передбачає відкриту підтримку Церкви державою, в тому числі і фінансову. У цьому випадку Церква практично перетворюється на політичний інститут підтримки діючих владних структур і аж ніяк не може бути до них опозиційною. Зрозуміло, що саме друга модель – коопераційна – створює оптимальні можливості участі Церкви в процесі формування та розвитку засад громадянського суспільства.

В Україні чинним законодавством фактично передбачена перша модель – сепараційна, що по суті значно обмежує поле діяльності Церкви у названому процесі. Хоч і в таких умовах її вплив на формування суспільної свідомості очевидний. Цьому слугує і те, що ієрархи діючих у країні церков нерідко в публічній формі дають досить критичну оцінку тим чи іншим діям влади. Так, на початку Євромайдану релігійний чинник був малопомітний. Але кардинальним чином все змінилося після того, як спецзагін міліції «Беркут» 30 листопада минулого року жорстко розігнав людей, які там знаходилися на законних підставах. Тоді священники і ченці Михайлівського собору відкрито стали на бік народу, оскільки надали притулок побитим людям. Церква, ставши між ними і каральними органами влади, чітко виявила свою соціальну позицію. При цьому потрібно пам’ятати й те, що Церкву “намагалися 30 листопада примусити виступити з підтримкою так званого “наведення конституційного порядку“. І ніхто з цієї церкви не взяв на себе таку відповідальність “ [4]. Так, своє відношення до подій Євромайдану глава Української церкви Київського патріархату Філарет під час зустрічі в США (9 лютого 2014 року) з экс-президентом Грузії Михайлом Саакашвілі сформулював так: “В Україні йде боротьба демократії і тоталітаризму: демократії і свободи та диктатури” [8].

Зрозуміло, що не всі християнські Церкви в Україні виявили одностайність до оцінки подій на Євромайдані. Так, спочатку була ініціатива з боку протестантів (Молитовний намет). Щодо православних і греко-католиків, то вони виступили на захист побитих студентів після 30 листопада. Загалом, більшість християн не стільки підтримали Євромайдан, скільки громадянську непокору громадян як адекватну оцінку ними неправомірних і жорстоких дій влади. До долі людей виявилися не байдужими не тільки прості священники, а й представники релігійної ієрархії (оминемо одіозних персон типу митрополита УПЦ МП Павла (Лебеда) та позицію Української правовірної греко-католицької церкви).

Зрозуміло, що Церква як частина суспільства не може стояти осторонь тих процесів, які відбуваються в державі. Через те для кожної з існуючих в Україні церков сьогодні є актуальною проблема її самовизначення щодо присутності у процесі становлення і розвитку громадянського суспільства в нашій країні.

В цьому плані потрібно відзначити зусилля римо-католицької церкви, яка прагне своїх віруючих зробити повноправними учасниками процесу управління державою, здійснює пошук нових і повніших форм участі в громадському житті громадян-християн та нехристиян. “Життя демократії, – зазначають її ієрархи, – не може бути ефективним без активної, відповідальної та щирої участі кожного з нас” [5, с.1]. Такий підхід був узаконений рішеннями Другого Ватиканського собору. В його документах, зокрема, зазначено, що “миряни не повинні відмовлятися від участі в громадському житті, в економічній, соціальній, законодавчій, адміністративній та культурній сферах, маючи на меті на особистому та державному рівні пропагувати суспільне благо” [Там само]. Нині в обов’язок католиків входить пропагування та захист таких суспільних цінностей як громадський порядок і мир, свобода і рівність, повага до людського життя та довкілля, справедливість та солідарність, тобто тих засад, котрі виступають фундаментом громадянського суспільства.

Висновок. Таким чином, Церква виступає суттєвим фактором демократизації життя українського суспільства на засадах християнських цінностей, оскільки формує соціально активну позицію віруючих у справі відстоювання ними своїх громадянських прав, що в кінцевому підсумку прямо слугує інтересам формування і розвитку громадянського суспільства в Україні.

Література

1. В Україні побільшало безробітних. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2014/01/16/v_ukraini_pobilshalo_bezrobitnyh_derzhstat_453287.
2. Золкіна М. Відносини громадянина і влади: питання довіри та впливовості громадян // Громадська думка. – № 5. – 2012. – С. 3-10.
3. [Джерело: Gazeta.ua].
4. Єленський В. Українські церкви під час Євромайдану стали на бік народу. Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoda.org/author/1757.ytmt>.
5. Йозеф Кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бертоне. Миряни і політика. Доктринальні зауваги щодо деяких питань стосовно участі католиків у політичному житті / Йозеф Кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Ретоне // Арка. – 2003. – № 7 (65). – С. 1.
6. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної ради України 28 черв. 1996 р. Станом на 1 жовтня, 2011 р. – Х.: Фактор. 2011. – 128 с. – (Бібліотека законодавства).
7. Суспільна доктрина Церкви. (Збірник статей). – Львів.: Свічадо, 1998. – 201 с.
8. Філарет, патріарх УПЦ КП. Демократія пошириться на Україну, якщо українці подолають тоталітаризм. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.unn.com/ua/>
9. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=320.

Leonid Vyhovskyy

The Church as a part of civil society in Ukraine

The article role and place of the Christian churches in the formation of civil society in Ukraine. Their role in the process of deepening the democratization of Ukrainian society.

Keywords: democratization, civil society, the church, the Christian church.

Леонид Виговський

Церковь как составляющая гражданского общества в Украине

В статье проанализированы роль и место христианских церквей в процессе формирования гражданского общества в Украине. Показана их роль в процессе углубления демократизации украинского общества.

Ключевые слова: демократизация, гражданское общество, церковь, христианские церкви.

Надійшла до редакції 12.02.2014 р.